

MILAN JELÍNEK

Profesor Masarykovy univerzity v Brně, nyní působící i na Slezské univerzitě v Opavě. Autor mj. monografie *O jazyku a stylu novin* (Praha 1957). Redaktor a spoluautor tří svazků *Stylistických studií* (Praha 1974-1976), knihy *O češtině každodenní* (Brno 1984). Dlouhodobě se zabývá pojmem stylu a jeho definicí (srov. i článek ve "Stylistyce" I, 1992). Člen redakční rady "Stylistyki"; srov. i jeho medailón ve "Stylistyce" III, 1994, s. 192-200.

Teze o stylu

V článku, který byl uveřejněn ve "Stylistyce" I, 1992, pokusil jsem se rozřadit nejdůležitější definice **jazykového stylu**, které jsem našel ve stylistické literatuře. Třebaže jsem zdaleka nevyčerpal lingvistické prameny, v nichž je styl definován nebo z jejichž formulací lze definici stylu vyvodit, našel jsem celkem 10 typů definic. Při typizaci definic jsem ovšem musel odhlédnout od různých diferencí mezi jednotlivými pokusy o definování stylu - a to od takových diferencí, které se mi zdály méně významnými, než byly znaky, jež jsem přisoudil jednotlivým typům. Kdybych však snížil stupeň abstrakce, který jsem zvolil pro vymezování definičních typů, bylo by významové pole stylu, rozdělené podle typů definic, mnohem složitější. Z velkého množství definic, které byly nabídnuty v lingvistice, lze usoudit, že jde o značně komplikovaný pojem, u něhož je velmi nesnadné dobrat se společného stanoviska. Ani moje definice, kterou jsem nabídl ve svém článku, nemůže si činit nárok na všeobecné uznání. Jednak se do ní promítá má názorová příslušnost k pražskému lingvistickému a literárněvědnému strukturalismu, jednak je ovlivněna mými osobními názory na styl, které se sotva mohly vyhnout jistému subjektivismu.

Mám-li v tomto příspěvku sdělit co nejpřesněji své nynější chápání stylu jako jazykového fenoménu (jiné významy stylu pouštím ze svého zřetele, nebo by přinesly další komplikace), nebude mé stanovisko zcela totožné s tím, co jsem kdysi publikoval ve Stylistyce. V hrubých rysech však u svého pojetí setrvávám. Pokusím se svá hlediska vyjádřit v několika tezích, seřazených podle jejich závažnosti.

Teze 1

Styl je záležitost řeči, nikoliv jazyka.

Toto tvrzení je ovšem podmíněno terminologizací slov *řeč* a *jazyk* ve smyslu saussurovském. Pod pojmem *řeč* rozumíme množinu o nekonečném počtu *promluv*

neboli *jazykových komunikátů*, které vznikají aplikací prvků jazyka na konkrétní sdělné cíle v konkrétní komunikační situaci. *Promluva* má také svého konkrétního původce. Vzhledem k tomu, že se některé promluvy vyznačují podobnými tendencemi při výběru výrazových prostředků a při jejich spojování do textu, můžeme abstrakcí od konkrétních promluv dospět k pojmu *promluvových typů*. Jejich počet a také míra obecnosti závisí na směru a stupni abstrakčního procesu. Praktický význam pro stylistiku mají ovšem jen ty promluvové typy, u nichž můžeme zřetelně určit výběrové a integrační tendence. Termín *promluvové typy* předpokládá, že postupujeme od konkrétních promluv. Můžeme však vyjít od nadřazeného pojmu - od řeči. Promluvové typy se pak jeví jako kategorie, na které se člení řeč: z tohoto hlediska lze termín *promluvové typy* ztotožnit s termínem *řečové typy*.

Teze 2

Stylové příznaky lexikálních a gramatických prostředků je třeba chápat jako přesah stylistické problematiky do oblasti jazyka.

Jde vlastně o údaje, které ukazují na pravděpodobnou komunikační oblast, kde se daný výrazový prostředek uplatní. Nejobecnější jsou stylové příznaky, které se umísují na ose **knižnost - stylová neutrálnost - hovorovost**. Jako **knižní** lze označit takové prostředky, které mají své uplatnění v psané podobě řeči a obvykle se nevyskytují bez zvláštní funkce (např. humorné nebo imitační) v běžně mluveném úzu. Větší nahromadění výrazových prostředků s knižním stylovým příznakem dodává promluvě povahu "**vysokého stylu**". Naproti tomu **hovorové** prostředky jsou charakteristické pro běžně mluvený úzus a obvykle se nehodí pro komunikaci oficiální, zejména pak pro komunikaci písemnou. Umísují se v pásmu prostředků mezi spisovnou normou a běžně mluvenou koiné, a pokud mají povahu prostředků substandardních, pozorujeme u nich tendenci stát se součástí spisovné normy. Pokud se v promluvě nahromadí větší počet hovorových prostředků, nabývá taková promluva povahu "**nižšího stylu**".

Na levé straně stylistické osy se za prostředky **knižními** umísují prostředky **archaické**. Vyznačují se tím, že jejich silná knižnost je vnímána jako příslušnost ke starším fázím vývoje jazyka. Jen zřídka se stává, že se posunou do pozice prostředků knižních, obvykle dříve nebo později vypadávají ze spisovné normy. Na pravé straně stylistické osy jsou rozloženy prostředky běžně mluvené koiné, které kodifikace spisovného jazyka dosud nepřijala do spisovné normy. Označují se obvykle jako prostředky **lidové**, v některých jazycích mají jména speciální (čeština má pro ně termín prostředky **obecněčeské**). Ve vývoji jazyka se obvykle

pohybují směrem k prostředkům hovorovým a často bývají mezi ně přijaty, zejména jestliže jsou vytvořeny ve shodě se spisovným systémem.

Vedle těchto **obecných** stylových příznaků lze rozeznávat příznaky **specifické**, které ukazují na pravděpodobnost užití daného výrazového prostředku v jisté komunikační oblasti nebo také na pravděpodobnost jeho uplatnění jistým typem komunikantů. V prvním případě jde o specifický příznak **objektivně typologický** (např. poetismus, kolokvialismus, scientismus, slangismus, publicismus, prostředek administrativní aj.), v druhém případě **subjektivně typologický** (např. feminismus, infantilismus, intelektualismus apod.). Klasifikace specifických stylových příznaků odpovídá klasifikaci slohotvorných faktorů, ale ne všechny slohotvorné faktory si vytvořily vrstvu prostředků uspokojujících jejich potřeby.

Teze 3

Pojem řečového stylu lze nejjednodušeji definovat jako výsledek výběru výrazových prostředků a jejich spojování do textového celku.

Můžeme tedy mluvit o dvou fázích slohotvorné činnosti: **selekcí** a **integrační** neboli **textotvorné**. Vezmeme-li v úvahu, že spojování výrazových prostředků, které byly pro řečový komunikát vybrány v první fázi, probíhá podle zjistitelných textologických schémat, můžeme i integrační fázi zahrnout do procesu selekcí. Rozlišování obou fází má však své dobré zdůvodnění: textologická schémata jsou proti výběrovým prostředkům nižšího řádu značně volnější a vznikají vlastně spojováním výběrových prostředků do vyšších celků. Výběr lexikálních prostředků směřuje k vytváření tematických linií textu a výběr členských, větných a souvětých syntaktických schémat je předpokladem vzniku schémat textologických, která mají jako nadvětná schémata obecnější povahu.

V některých definicích se styl chápe jako **proces**, tedy jako vybírání a spojování výrazových prostředků. Lze doporučit, aby se do pojmu stylu vkládal význam rezultativní, nikoli procesuální. Vytváření stylu nech se nazývá explicitně **slohotvornou činností** neboli **stylizací**.

Teze 4

Zkoumáním stylu se zabývá věda o stylu neboli stylistika, která patří mezi disciplíny jazykovědné. Aby dospěla k obecnějším poznatkům, musí užívat abstrakčních a zobecňovacích postupů.

Stylistická abstrakce představuje nižší stupeň než abstrakce, kterou se dospívá k pojmu jazyk (jazykový systém). Za tímco při definování prostředků jazykového systému odhlížíme nejen od jejich individuálních, ale i komunikačně typových aplikací, při vyznačování jevů stylově příznakových (**stylémů**) bereme v úvahu alespoň jeden komunikační faktor relevantní pro výběr a spojování výrazových prostředků do textu. Postupným zvyšováním stupně abstrakce dospíváme od **stylu promluvového (singulárního, jedinečného)** ke stylu **individuálnímu** a odtud ke stylům **obecným (zobecněným)**.

Výběr výrazových prostředků a jejich spojování do textu jsou regulovány **slohotvornými faktory**. Při vytváření stylu promluvového mají povahu singulární. Pojem individuálního stylu však předpokládá abstrakci od stylistické rozmanitosti konkrétních promluv pocházejících od téhož autora, a proto se už zde musí přistoupit k zobecňování slohotvorných faktorů. Zobecňovací proces nesmí ovšem přesáhnout individuální uplatňování faktorů.

Teze 5

Řadu faktorů, které rozhodují o výběru a spojování jazykových prostředků do textů, je možno chápat zobecněně. Tyto faktory, které lze označit jako faktory slohotvorné, jsou dvojího druhu: objektivní a subjektivní. První jsou nezávislé na komunikujícím subjektu, druhé tvoří jeho složky.

Má-li stylistika dospět k obecnějším výsledkům, musí vyčleňovat jednotlivé **slohotvorné faktory** z jejich souborů, které se uplatňují v konkretizované podobě při tvorbě promluvoových stylů. Zároveň musí tyto faktory zobecňovat, aby v nich získávala nástroj k vysvětlování selekčních a integračních výrazových tendencí v promluvoových stylech vyznačujících se některými shodnými vlastnostmi.

Mezi nejdůležitější **objektivní** slohotvorné faktory patří ústní nebo psaný způsob komunikace, závislost na komunikativní situaci nebo vyvázanost z ní, přítomnost nebo nepřítomnost adresáta, situace monologická nebo dialogická, prostředí oficiální nebo neoficiální a komunikační funkce. Za **subjektivní** faktory lze pokládat vyčleněné a zobecněné složky komunikující osobnosti: pohlaví, věk, všeobecné a odborné vzdělání, zájmy, zastávání jisté ideologie, příslušnost k jistému psychickému typu a psychický stav v době komunikace.

Teze 6

Souhrn selekčních a integračních výrazových tendencí závislých na jednotlivých slohotvorných faktorech tvoří obecné styly. Dělí se ve shodě se

základní klasifikací slohotvorných faktorů na obecné styly objektivní a subjektivní. Tyto styly nelze považovat za řečové normy, nýbrž jen za souhry jistých výrazových tendencí, které se uplatňují vůči komunikantovi s větší nebo menší naléhavostí.

Vzhledem k tomu, že **obecný styl** je reprezentován jen jistým souborem výběrových a textotvorných tendencí, nemůže být popsán s přesností, jakou požadujeme např. od popisu gramatických kategorií. Také hranice mezi jednotlivými obecnými styly nemohou být stanoveny s detailní přesností. Jen v omezených komunikačních oblastech nabývají obecné styly povahy řečové normy (např. ve stylu povelovém).

Podle základních slohotvorných faktorů lze rozeznávat tyto **objektivní styly**: styl řečové komunikace ústní a psané, styl komunikace zakotvené v situaci a vyvázané z ní, styl adresní a neadresní, monologický a dialogický, oficiální a neoficiální a konečně styly funkční. Znalost objektivních stylů je důležitá pro řečové chování komunikanta. Mnonem menší význam pro stylistickou praxi má znalost obecných **stylů subjektivních**. Můžeme však z nich čerpat informace o stálých nebo přechodných kvalitách mluvčích (pisatelů).

Teze 7

Objektivní slohotvorné faktory jsou nadřazeny faktorům subjektivním. Dostane-li se subjektivně motivované řečové chování komunikanta do rozporu s objektivním stylem, který je vyžadován situací a funkcí komunikace, vzniknou bu komunikační potíže, nebo adresát komunikace považuje řečový komunikát za stylisticky nevhodný.

Protože volba objektivního stylu je důležitá pro plnění cíle komunikace, je prospěšné, aby účastníci komunikace byli obeznámeni se selekčními a integračními tendencemi objektivních stylů. V nabývání takových poznatků pomáhá komunikantům **normativní stylistika** a ovšem i **stylistická praxe**. Objektivní styly se v jednotlivých národních jazycích svými vlastnostmi více nebo méně liší, i když integrační kulturní procesy tyto národní diference postupně stírají. Jen z tohoto hlediska lze mluvit o tzv. **národních stylech**. Abstrahujeme-li zkoumání diferencí mezi národními jazyky od slohotvorných faktorů, dostáváme se do oblasti komparativní lexikologie a gramatiky.

Stylistické chyby vznikají nejčastěji tím, že autor promluvy nedodrží selekční nebo integrační tendence příslušného objektivního stylu. Mluví se pak o **nevhod-**

nosti nebo **nepřiměřenosti (neadekvátnosti)** užitého jazykového prostředku. Poruší-li autor principy stavby textu, dopouští se **neobratnosti**.

Teze 8

Mezi objektivními styly zaujímají nejdůležitější postavení styly funkční, vymezené podle obecně pojatých komunikačních funkcí. Dělí se na styly umělecké, věcně informační a apelové. První jsou charakterizovány funkcí estetickou, druhé slouží k předávání informací bez estetického záměru, třetí mají funkci organizační.

Umělecké styly lze dále členit podle monologické a přímé dialogické formy na **prozaické** a **dramatické**. První jsou určeny primárně ke čtení, druhé k realizaci na jevišti. Zvláštním typem prozaických stylů jsou styly **memoárové**, které mají značně vyšší věcně informační nebo aspoň věcně registrační funkci. Nejintenzivněji se estetická funkce projevuje ve stylech **poetických**: v nich je kromě silné aktualizace lexikálního výraziva estetizována i stránka prozodická. Umělecké styly ponechávají tvořícímu subjektu ze všech funkčních stylů největší volnost při výběru výrazových prostředků a při jejich spojování do textu.

Mezi **věcně informačními styly** jsou nejvyhraněnější styly **odborné**, charakteristické především svou stránkou terminologickou a abstraktně syntaktickou. Menší mírou terminologizovanosti se vyznačují styly **administrativní a ekonomické**; v nich se částečně uplatňuje funkce apelová. Obecně informační funkce je zdůrazněna ve stylech **publicistických**. Některé publicistické žánry mají funkci agitační, jiné jsou charakterizovány jistou mírou funkce estetické (např. fejetony). Běžné ústní komunikaci slouží styly **konverzační**, v písemné podobě pak styly **epistolární**. Řečové chování komunikujícího subjektu je v nich nejméně normováno.

K funkčním stylům apelovým patří styly **orientační** a **direktivní**. Jejich cílem je usměrňovat chování adresáta.

Teze 9

Teze o tom, že styl vzniká především výběrem výrazových prostředků, předpokládá existenci jejich konkurenčních množin. Do takových množin se řadí prostředky, jimiž mluvčí (pisatel) může splnit svůj základní komunikační záměr.

Mezi prvky **konkurenčních množin** jsou za jistých okolností zanedbatelné významové, emocionální a stylově příznakové rozdíly. Konkuruji si prostředky o různé míře **explicitnosti a implicitnosti, nociónálnosti a emocionálnosti, konkrétnosti a abstraktnosti, specifičnosti a generalizovanosti, koherentnosti a disherentnosti, kondenzovanosti a dekondezovanosti, stylové příznakovosti a bezpříznakovosti**. Popis jednotlivých typů v konkurenčních množinách má velký význam pro stylistickou praxi.

Teze 10

O schématech, podle nichž se výrazové prostředky spojují do textu, pojednává textologie. Textová stylistika se zabývá konkurencí textových schémat při tvorbě komunikátů a jejich typů a využíváním textových schémat v obecných stylech.

Do kompetence stylistiky patří jednak vytváření množin **konkurenčních textových schémat**, jednak zjišťování tendencí v textotvorných procesech podle působení jednotlivých slohotvorných faktorů.

Teze 11

Hranice spisovného jazyka překračují prostředky aktualizované. Proti konkurenčním prostředkům automatizovaným jsou nositeli mimoinformačních hodnot, nejčastěji hodnot estetických. Svou aktualizovaností strhují pozornost adresáta na výrazovou stránku komunikátu.

Aktualizovaných prostředků využívají styly umělecké, zejména poetické, ale setkáváme se s nimi i ve stylu fejetonistickém, konverzačním, epistolárním a reklamním. Aktualizované prostředky lexikální se opakovaným užíváním **idiomatizují**.